

Apklauso instrumentų tarpkultūrinio perkėlimo metodologinės patirtys: Lietuvos kontekstas

GEDIMINAS MERKYS, ŽEMYNA PAULIUKAITĖ

Kauno technologijos universitetas, K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas

El. paštas: gediminas.merkys@ktu.lt; zemyrna.pauliukaite@ktu.lt

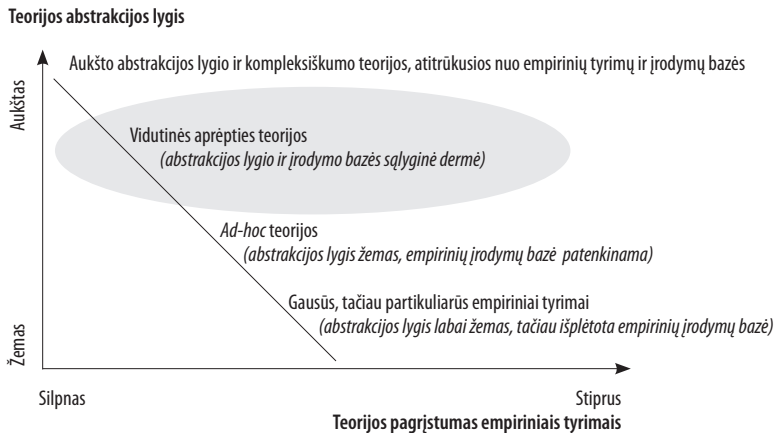
Straipsnyje pabrėžiamas tarpkultūrinio palyginimo tyrimų vaidmuo fundamentalaus ir taikomojo mokslo bei socialinės praktikos požiūriu. Konstatuojamas tarpkultūrinio palyginimo tyrimų, grįstų masinėmis apklausomis raštu, gausėjimas įvairiose Lietuvos socialinių ir giminingų mokslų srityse. Klausimyno kalbinė adaptacija ir tarpkultūrinis perkėlimas yra svarbi tyrimo proceso dalis, tyrimų metodologijoje suvokiama kaip savarankiškas mokslinio nagrinėjimo objektas. Apžvelgiamas Lietuvos tyrėjų įdirbis perkeliant užsienyje sukurtus klausimynus ir išbandant juos mūsų šalies kultūros sąlygomis. Kitiškai aptariami kai kurie nekorektiški metodologiniai perkėlimai, sistemingai pasikartojantys Lietuvos socialinių tyrimų praktikoje. Remiantis konkrečių Lietuvoje atliktų tyrimų analize atskleidžiama, kaip paviršutiniškas požiūris į klausimyno adaptaciją ir tarpkultūrinį perkėlimą lemia potencialias mokslo klaidas ir „bias“ efektus.

Raktažodžiai: apklauso instrumentų kalbinė adaptacija ir tarpkultūrinis perkėlimas; tarpkultūriniai tyrimai

ĮVADAS

Šiandieninėje visuomenėje didėja socialinių apklausų, kurios remiasi tarptautiniu ir / ar tarpkultūrinio palyginimo tyrimu, poreikis. Išskirsime kelis tokio poreikio šaltinius. Pirma, tai – modernizacija, kuri dar pasireiškia tuo, kad visuomenė ar pavienės organizacijos apie savo vidinę ir išorinę aplinką nori gauti kuo daugiau mokslo žinių pačiais įvairiausiais klausimais. Modernizacijos sąlygomis išskirtinės svarbos mokslo tyrimų objektu tampa žmogus, jo vidinis pasaulis, tapatybė, gyvenimo kokybė. Tiriant išvardytus dalykus sociologiniai ir psichologiniai klausimynai išlieka vienu svarbiausių instrumentų. Antra, tai – globalizacija, kuri nuolat plečia skirtingų kultūrų sąlytį ir sambūvį, skatina domėjimąsi tarpkultūriniais, tarpregioniniais ir tarpvalstybiniais skirtumais. Palyginimo tyrimai vertingi tiek fundamentalaus, tiek taikomojo mokslo požiūriu. Socialiniuose moksluose teoriniam pažinimo lygmeniui būdingi kai kurie ribotumai (Gadenne 1984; Patzelt 1986; Merkys 1996; 1997; 1999). Antai labai aukštu abstrakcijos lygiu pasižyminčiai socialinei teorijai paprastai trūksta empirinio-eksperimentinio patikrinimo. Tokia teorija neretai funkcionuoja tiesiog kaip postulatų visuoma ar netgi doktrina. Kita vertus, socialiniuose moksluose egzistuoja daug neblogai pagrįstų empirinių teorijų, tačiau jos paprastai pasižymi žemoku abstrakcijos lygiu, siaura galiojimo sritimi ir nėra universalios. Ši tendencija pavaizduota paveiksle: kylant abstrakcijos lygiui, mažėja empirinių tyrimų intensyvumas. Pasigendama vadinamųjų vidutinės aprėpties teorijų (*Middle range theory*) (Merton 1949; Gadenne 1984; Patzelt 1986; Merkys 1999), kurios, anot

šio koncepto kūrėjo R. Merton, yra tarsi tarpinės teorijos tarp žemesnio (*minor*) lygio patikrinamų hipotezių ir aukštesnio lygio (*master*) konceptualių schemų, todėl jos turėtų adekvačiau jungti įvairių specialių tyrimų duomenis. Taigi vidurinės eilės teorijos peržengia gryno aprašymo lygį, bet kartu turi ribotą skaičių teorinių prielaidų, kuriomis remiantis specialios hipotezės yra suformuluojamos ir empiriškai patikrinamos (Leonavičius 2005). Vidurinės aprėpties teorijų stoka juntama ne dėl socialinių tyrėjų nekūrybiškumo. Ji objektyviai seka iš psichosocialinių fenomenų ontologinės specifikos. Tarkime, jei biomedicinoje sykį buvo nustatyta, kad egzistuoja keturios kraujo grupės, tai tas objektyvus faktas galioja visur ir visada. Šis rastas ir suformuluotas mokslinis dėsningumas remiasi bendrybės kvantoriumi, vadinasi, yra universalus, praktiškai neapribotas erdvės ir laiko požiūriu: „visiems X visur ir visada galioja...“ (Adorno et al. 1972; Gadenne 1984; Patzelt 1986; Merkys 1996; 1999). Deja, dauguma psichosocialinių fenomenų iš esmės yra apriboti laiko ir erdvės požiūriu. Suformuluoti dėsningumai įgauna tik tikimybinio teiginio formą: „visiems X su tikimybe P galioja...“. Kuo teorija yra universalesnė, kuo ji tiksliau įrodyta empiriškai, tuo epistemologiniu požiūriu ji vertingesnė. Nelengva socialinių tyrėjų kova dėl universalų ir tuo pat metu empiriškai įrodytų teorijų sėkmingiau vyksta dviem būdais – metaanalize ir tarpkultūrinio palyginimo tyrimais. Pastarieji taip pat atveria galimybę empiriškai patikrinti teorijų universalumą, jų galiojimo srities platumą. Tarpkultūrinių tyrimų rezultatas: arba randami universalūs tarpkultūriniai dėsningumai, arba, priešingai, – specifiniai kultūriniai dėsningumai.

Pav. Abstraktus ir empirinio pažinimo dilema plėtojant socialines teorijas

Tarpkultūriniai tyrimai vertingi ne tik fundamentalaus mokslo plėtros požiūriu. Tokių tyrimų taikomoji vertė yra ta, jog visuomenė, valdžios institucijos, tarptautinės organizacijos gauna informaciją apie žmogaus socialinę raidą, įvairių socialinių sistemų ir posistemų būklę bei raidos tendencijas skirtingose šalyse, skirtinguose geopolitiniuose ir kultūriniuose regionuose (pvz.: Europos ir pasaulio vertybių tyrimai, Tarptautinė socialinio tyrimo programa, Eurobarometras ir kt.).

Masine apklausa paremtuose tarpkultūrinio palyginimo tyrimuose susiduriama su specifinėmis metodologinėmis problemomis. Pavyzdžiui, ar reikėtų naudoti tą patį klausimyną visoms populiacijoms, ar geriau lygiagrečiai kurti kelis konkrečiai kultūrai pritaikytus instrumentus, tačiau matuojančius tą patį dominantį konstrukta? Ar tikrai tas pats klausimynas

turėtų būti taikomas visoms populiacijoms, gal reikia šiek tiek skirtingų klausimynų tam tikrais atvejais, pvz., religijos, sveikatos, lytiškumo klausimais? Kaip užtikrinti perkeliama instrumento conceptualumą, semantinę bei normatyvinę lygiavertiškumą skirtingose kalbose bei kultūrose? Kokios procedūros turėtų būti atliktos, kad klausimynas, validus vienoje šalyje, tačiau naudojamas matavimui ir kitoje šalyje, išsaugotų savo validumą? Šiems ir kitiems panašioms metodologiniams klausimams spręsti per pastaruosius keturis dešimtmečius susiformavo savarankiška tyrimų kryptis, kuri sąlyginai gali būti pavadinta tarpkultūrinių (kultūrų sankryžos) tyrimų metodologija. Per minėtą laikotarpį mokslininkai plėtojo kultūrų sankryžos tyrimų metodologinę teoriją, identifiko problemas, kurios kyla perkeliant vienoje kultūroje (dažniausiai Vakarų šalyse) sukurtus standartizuotus testus ir matavimo instrumentus į kitas kultūras (ne Vakarų pasaulis, Rytų ir Vidurio Europa). Čia turima galvoje ir vadinamieji šališkumai („*bias*“ efektai), kurie pasireiškia kaip klatingas metodologinės kilmės mokslo klaidų, būdingų tarpkultūrinio palyginimo tyrimams, rezultatas. Buvo išrastos konkrečios metodinės technikos, suformuluotos rekomendacijos ir standartai tarpkultūrinio palyginimo tyrimų metodologinei kokybei palaikyti*.

TARPKULTŪRINIO PALYGINIMO TYRIMŲ ĮDIRBIS IR JO METODOLOGINĖ REFLEKSIJA LIETUVOJE

Užsienyje parengti įvairiausios tematikos socialiniai, psichologiniai ir sveikatos klausimynai vis dažniau tampa savotiška į Lietuvą importuojama technologija, tam tikra preke, ir tai nėra blogai. Mokslas ir praktika rodo, kad daugeliu atvejų apklausos instrumentai, laikantis metodologinių taisyklių, gali būti sėkmingai perkelti į kitą kultūrą ir joje prasmingai naudojami. Ypač prasmingas yra daugkartinio naudojimo standartizuotų klausimynų ir inventarijų tarpkultūrinis perkėlimas bei adaptavimas. Privalumas tas, kad išsprendus moksle ar disertaciniame projekte konkretų *ad hoc* uždavinį, vėliau toks adaptuotas apklausos instrumentas gali būti nuolat naudojamas kitų tyrėjų, taip pat institucijų, vykdančių stebėseną, konsultavimą ir pan.

Lietuva, kaip ir daugelis nedidelių valstybių, nepajėgia pasirengti tiek klausimynų, testų, inventarijų etc., kiek jų yra sukurta išsivysčiusiuose (ypač anglų ir vokiečių kalbų) kraštuose. Didelėse šalyse (JAV, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Rusijoje ir pan.) vyrauja komerciniu pagrindu sukurti ar adaptuoti testai. Lietuvoje nedaug gyventojų, vadinasi, ir testų naudotojų (situacija panaši kaip ir mokslinių knygų rinkoje). Dėl rinkos menkumo trūksta profesionalų – testų kūrėjų, adaptuotojų ir naudotojų. Trūksta ne tik teisinio pagrindo (pvz., kaip riboti nelegalius testus ir neetišką jų naudojimą, moksliskai nepagrįstą asmens įvertinimą ir poveikį jam), bet ir kompetentingų specialistų, kurie galėtų mokyti testų kūrėjus, adaptuotojus ir naudotojus (Bagdonas 2009).

Nepaisant šių realiųjų, sveikintina, jog pastaruosiu metu Lietuvoje vis daugėja tarptautinio ir tarpkultūrinio palyginimo tyrimų, o nemaža jų dalis remiasi ne pavienio tyrėjo iniciatyva, bet yra institucinio lygmens. Čia paminėtini: Pasaulio vertybių tyrimas, Eurobarometras, Europos socialinis tyrimas, kurį vykdo KTU Politikos ir viešojo administravimo institutas (LiDA projektas), Tarptautinės švietimo pasiekimų vertinimo asociacijos (IEA) vykdomi tarptautiniai mokymosi pasiekimų tyrimai, kuriuos Lietuvoje kuruoja Nacionalinis egzaminų centras, medikų atliekami gyvenimo kokybės, slaugos tyrimai ir kiti. Vertas dėmesio ir pavienių tyrėjų įdirbis.

* Pavyzdžiui: International Test Commission Guidelines on Adapting Tests, Cross-Cultural Survey Guidelines, Census Bureau Guidelines: Langugale Translation of Data Collection Instruments and Supporting Materials. Prieiga per internetą: http://www.intestcom.org/itc_projects.htm; www.ccsgr.isr.umich.edu; www.census.gov/cac/2010_census_advisory_committee/language_translation_guidelines.htm

Klausimynų adaptavimo pionieriumi Lietuvoje pelnytai turėtų būti tituluojamas medicas ir psichologas A. Goštautas (Goštautas ir kt. 1979; 1983), kuris dar sovietų laikotarpiu pradėjo klasikinių asmenybės klausimynų (MMPI bei Asmenybės 16 faktorių klausimyno) tarpkultūrinę adaptaciją Lietuvoje. Ideologizuota sovietinių socialinių mokslų doktrina anuomet psichometrinius testus (greta genetikos, kibernetikos) buvo įvardijusi ydingo buržuazinio mokslo įrankiu bei paklydimu (Merkys 1994). Jei dėl genetikos ir kibernetikos greitai buvo susivokta, tai panieka testams vienokia ar kitokia forma išliko bemaž iki SSRS griūties. Minėto lietuvių mokslininko ir jo sekėjų pastangos bei įdirbis yra verti pagarbos. Nuo to laiko asmenybės klausimynų adaptavimo srityje padirbėjo ir kiti šalies psichologai: J. S. Almonaitienė, R. Lekavičienė, T. Furmonavičius, A. Bagdonas, R. Žukauskienė, I. Kajokienė, R. Barkauskienė, A. Zavadské, R. Malinauskas, kiti.

Pažymėtina, kad nuoseklūs bandymai adaptuoti užsienyje sukurtus klausimynus šiandien aptinkami bemaž visose Lietuvos socialinių mokslų srityse. Edukologijoje klausimynus yra adaptavę N. Mažeikienė, V. Žydžiūnaitė, A. Bagdonas, D. Žvirdauskas, sociologijoje – R. Kalinauskaitė, K. Veličkaitė, vadyboje – M. Dromantas, iš politikos mokslų atstovų paminėtini I. Matonytė, V. Morkevičius. Adaptuojami klausimynai ir sveikatos moksluose, kaip antai vi-suomenės sveikata, slauga.

Paminėtinas G. Merkio mokslinės grupės įdirbis. Sėkmingai buvo adaptuotas vokiškas klausimynas „Team Puls“, skirtas komandinio darbo efektyvumui vertinti; australiškas „Tarp-generacinės įtampos klausimynas“, skirtas socialiniam klimatui ir socialiniams santykiams tarp skirtingo amžiaus darbuotojų tyrinėti; vokiškas mokyklos baimės klausimynas „Differentielles-Leistungsangst-Inventar“; vokiškas „Makiavelistinių nuostatų tyrimo klausimynas“. Taikant šiuos apklausos instrumentus buvo gauti nauji mokslo duomenys, kurių pagrindu sėkmingai apgintos edukologijos, sociologijos ir vadybos disertacijos (Mažeikienė 2001; Žydžiūnaitė 2003; Bagdonas 2007; Kalinauskaitė 2007; Dromantas 2008).

Augantis tarpkultūrinių tyrimų mastas, dažnėjantys bandymai adaptuoti Lietuvoje užsienietiškus klausimynus anaipol nereiškia, kad metodologinės kultūros požiūriu atitinkama sritis visai neturi problemų. Atlikta tokių tyrimų metodologinė refleksija leidžia ekspertinio vertinimo teisėmis formuluoti keletą išvadų ir kritinių pastebėjimų. Iš praktinės doktorantų ir magistrantų metodologinio konsultavimo patirties yra žinoma, kad kartais tokį klausimyną išverčia vertimų biure, prašoma draugų, giminaičių, gyvenusių užsienyje, pagalbos ir pan. Tokia „partizaninė“ vertimo praktika yra ydinga ir netoleruotina. Juk vertėjas filologas paprastai nėra klausimynų, matuojamo konstrukto (vertybių, tapatybės, dešiniojo ekstremizmo, neurotizmo, emigracinių nuostatų etc.) ekspertas. Kalbinė klausimyno adaptacija reiškia ne tik formalų gramatinį vertimą, bet ir klausimyno pirminių indikatorių tinkamumo naujoje kultūroje ekspertinį įvertinimą. Minėtą tinkamumą užtikrina tik specialios metodinės technikos. Kita pasikartojanti negerovė yra ta, kad kai kurie autoriai nenurodo nei naudotos vertimo technikos, nei klausimyno psichometrinių charakteristikų, gautų Lietuvos populiacijose, t. y. faktorinės validacijos rodiklių, pakartotinių matavimų rodiklių. Reikėtų bent jau nurodyti vidinės darnos koeficiento *Cronbach alfa* reikšmes. Jei adaptavus klausimyną ar testą Lietuvos populiacijoje gaunami labai aukšti psichometriniai rodikliai, toks rezultatas patvirtina, kad perkėlimo procedūra pavyko. Atrodytų, nebe taip ir svarbu, kokia konkreti vertimo technika buvo pritaikyta, kadangi nugalėtojas neteisiamas. Vis dėlto tokia kai kurių tyrėjų pozicija nėra visiškai teisinga. Egzistuoja metodologinis tyrimo kartotinumų reikalavimas, kuris įpareigoja tyrėją studijos ataskaitoje preciziškai aprašyti visas tyrimo procedūras ir etapus (Merkys, Vaitkevičius et al. 2004; *Publication Manual of the American Psychological Association* 2009).

Antai A. Bagdonui, M. Dromantui ir kitiems pavyko gauti labai aukštus adaptuojamų klausimynų metodologinės kokybės rodiklius (Bagdonas 2007; Dromantas 2008), todėl kitiems tyrėjams būtų prasminga žinoti, kokios konkrečios vertimo technikos buvo taikytos. Deja, apie tai minėtų autorių ataskaitose nėra nei žodžio. Tą faktą, kad daugelis autorių glaustai nurodo tik psichometrines charakteristikas ir vengia nurodyti naudotas vertimo technikas, taikliai pastebi ir O. Riklikienė (2007).

Pažymėtina, kad netgi veikiant profesionaliai, laikantis kultūrų sankryžos tyrimų metodologijos taisyklių, sėkmingas instrumento perkėlimas į svetimą kultūrą nėra *a priori* garantuotas. Antai N. Mažeikienė ir G. Merkys bandė adaptuoti Vokietijoje apie 1970 m. sukurtą skalę, skirtą autoritarizmo ir konservatizmo nuostatomis matuoti (Mažeikienė 2001; Mažeikienė, Merkys 2000; 2001; 2002a; 2002b). Simptomiška tai, kad tame pačiame tyrimų projekte gerai pavyko perkelti makiavelizmo skalę. Šiuos tyrimus savarankiškai apibendrinusi N. Mažeikienė apgynė disertaciją (Mažeikienė 2001). Tuo tarpu bandymas adaptuoti tame pačiame klausimyne integruotas minėtas konservatizmo ir autoritarizmo skales Lietuvos paauglių ir jaunimo populiacijai nepavyko. Buvo gautos neigiamos (!) vidinės konsistencijos koeficiento *Cronbach alfa* reikšmės, nekalbant jau apie beprasmius faktorinės validacijos rezultatus. Skalių perkėlimo nesėkmė autoriams buvo netikėta. Tokių rezultatų jie bandė aiškinti radikaliam pasikeitusiomis visuomeninėmis aplinkybėmis. Pirminės skalės Vokietijoje buvo sukurtos po 1968 metų studentų revoliucijos. Anuomet visuomenėje, viešojoje erdvėje, taip pat tarp studentų bei jaunimo buvo madinga diskutuoti tokiais klausimais, kaip antai: „kas yra demokratija?“, „iki kokio masto valstybė gali kontroliuoti individą ir kištis į jo gyvenimą?“, „kas yra svarbiau, valstybė ar individas?“, „kas yra individo laisvė?“, „ar visuomenėje susiklostę galios ir valdžios santykiai yra moralūs ir teisingi?“, „kokiomis aplinkybėmis individas gali pasipriešinti valstybei?“. Tarp dalies anuometinio Vakarų Europos jaunimo buvo išpopuliarėjusios emancipacinės nuostatos, pasidarygėjimas autoritarizmu ir politiniu konservatizmu. Paaiškėjo, kad su analogiškais kultūriškai svetimais kalbiniais apklausos stimulais po trisdešimties metų buvo beprasmiška kreiptis į Lietuvos jaunimo populiaciją, kadangi tokie klausimai nebuvo plačiau diskutuojami viešojoje erdvėje, referentinėse jaunimo grupėse. Atitinkama kalbinės apklausos stimulų sistema 1998 m. pasirodė esanti netinkama jaunimo socialinėms nuostatomis matuoti. Simptomiška tai, kad teoriniu hipotetiniu lygmeniu šitoks rezultatas (ir pavojus) tyrėjų iš anksto nebuvo atpažintas. Viskas paaiškėjo tik atlikus matavimus ir psichometrinius skaičiavimus.

Kitas iškalbingas pavyzdys. Jau minėjome, kad R. Kalinauskaitė sėkmingai adaptavo Australijoje sukurtą tarpgeneracinės įtampos klausimyną, skirtą socialiniams santykiams ir socialiniam klimatui darbo organizacijoje matuoti (Kalinauskaitė 2007; Kalinauskaitė, Merkys 2007). Vis dėlto ta sėkmė yra sąlyginė. Paaiškėjo, kad pavieniai stimulai (klausimai) į Lietuvos kontekstą buvo perkelti labai sklandžiai, neteko atmesti nei vieno klausimo. Deja, faktorinė analizė ir faktorinė validacija rodo, kad tie klausimai Lietuvoje suformuoja visai kitą dimensinę matuojamo konstrukto struktūrą nei pirminėje Australijos darbo organizacijų kultūroje. Vadinas, jei klausimyno skalės ir poskalės Lietuvoje būtų formuojamos pagal Australijos autorių nurodymus, tai apie aukštą apklausos validumą Lietuvos sąlygomis kalbėti būtų problemiška. R. Kalinauskaitė skales ir poskales suformavo pagal faktorinės analizės rezultatus, gautus būtent Lietuvos darbo organizacijų populiacijoje (Kalinauskaitė 2007; Kalinauskaitė, Merkys 2007). Žinoma, nesėkmė čia yra sąlyginė, ji išryškėja žiūrint į rezultatą grynai formaliai, metrologiniu požiūriu. Tuo tarpu žiūrint iš turinio (teorinių) pozicijų, toks matuojamo konstrukto struktūros neatitikimo faktas yra vertingas ir įdomus. Jis rodo, jog kartų santykiai

Lietuvos darbo organizacijose yra kitokie ir darbuotojų suvokiami bei interpretuojami gerokai kitaip nei kultūriškai mums ganėtinai svetimoje Australijoje. Tarkime, Lietuvoje būtų pasikartojusi tokia pati klausimyno ir matuojamo konstrukto dimensinė struktūra, kaip ir Australijoje, tačiau būtų gauta labai skirtinga matuojamų požymių raiška pagal skales. Jei abiejų šalių imtys ekvivalentiškos, tai tokiu atveju irgi visai pagrįstai galėtume kabėti apie kultūrinius skirtumus. Vis dėlto, kai susiduriame su faktu, kad išsikraipo perkeliama klausimyno bei matuojamo konstrukto visa dimensinė struktūra, tai akivaizdu, kad tuomet jau susiduriama su giluminiais (substanciniais) kultūriniais skirtumais. Žinoma, atsakymui į klausimą, kuo pasireiškia kartų santykių suvokimo kultūrinis specifiškumas lietuviškose darbo organizacijose, reikia specialių išsamių tyrimų.

Tie keli pavyzdžiai rodo, kokie potencialūs klystkeliai laukia tyrėjų, jeigu į klausimyno kalbinę adaptaciją ir matavimų psichometrinę analizę būtų žiūrima atsainiai. Kalbiniu požiūriu tobulas vertimas dar negarantuoja, kad perkeltas klausimynas bus tinkamas ir nuostatų matavimo instrumentas. Perkeliamų skalių ir poskalių dimensinė struktūra naujoje kultūroje taip pat dažnai išsikraipo.

Kalbant apie klausimynų kalbinę adaptaciją ir perkėlimą, tikslinga išskirti bent du šios procedūros lygius: 1) konkretaus instrumento tarpkultūrinio perkėlimo metodologinį pagrindimą ir 2) klausimynų perkėlimo tyrimų praktikos metodologinę refleksiją. Pirmuoju atveju turime procedūrą, kurios metu kiekvienas metodologiškai kultūringas tyrėjas tiesiog metodiškai pagrindžia konkretaus užsienietiško klausimyno tarpkultūrinį perkėlimą į kitą kultūrą arba jo pritaikymą skirtingoms kalbinėms populiacijoms toje pačioje daugiakultūrinėje valstybėje. Antruoju atveju kalbame apie tokį tyrimą, kai klausimyno kalbinė adaptacija ir tarpkultūrinis perkėlimas virsta savarankiško metodologinio nagrinėjimo objektu. Tokiu atveju konkretus tyrimas ar tyrimai tampa iliustracija ir empirine žaliava pagrindžiant vienojį ar kitokį metodologinį požiūrį ar konkrečią perkėlimo techniką.

Šioje srityje Lietuvos tyrėjų įdirbis yra gerokai kuklesnis. Mokslinių studijų, kurių tikslas būtų tarpkultūrinių tyrimų metodologinę refleksiją ir instrumentų perkėlimo metodologinę refleksiją, mūsų duomenimis, tėra vienetai.

Šiame kontekste paminėtinos užsienyje skelbtos G. Merkio publikacijos (Merkys 1997; 1999), kuriose bandoma pagrįsti konkrečią klausimynų kalbinės adaptacijos prieigą. Ji paremta fundamentalių semantikos ir lingvistikos konceptų – „denotacijos“ ir „konotacijos“ – pritaikymu perkeliama klausimyno kalbinių stimulų analizei. Remiamasi teze, kad kiekvieno klausimo, komponuojamo į sociologinį ar psichologinį klausimyną, sintaksę sudaro skirtingo statuso leksiniai vienetai. Vieni iš jų užima reikšminio žodžio statusą, kiti tėra tik sintaksinės jungtys tarp reikšminių žodžių. Savaiame suprantama, kad matavimo galią turi tik reikšminiai žodžiai. Remiamasi prielaida, kad klausimo formuluotės (ypač reikšminių žodžių) refleksija, paremta denotacijos ir konotacijos sąvokomis, leidžia tyrėjui (ar jų komandai) dar iki matavimų bei psichometrinės analizės atpažinti bent jau dalį konkretaus klausimo kalbinės adaptacijos pavojų. Pagrindinis šios prieigos privalumas tas, kad potencialios perkėlimo klaidos aptinkamos rengiant klausimyną, o ne tada, kai trūkumai išryškėja tik atlikus matavimus ir jų psichometrinę analizę (Merkys 1997; 1999). Šiame kontekste paminėtinas ir N. Mažeikienės įdirbis, kai ketinimai nagrinėti klausimyno perkėlimą kaip savarankišką metodologinę problemą atspindėjo pačiame disertacijos pavadinime (Mažeikienė 2001). Kalbant apie šią disertaciją ir jos parengimą, paminėtinas iškalbingas faktas. Aplinkybės vertė disertacijoje dirbtinai redukuoti apklausos instrumento tarpkultūrinio perkėlimo metodologines problemas, o mokslinio dėmesio svorio centrą perkelti į jaunimo socializacijos tyrimą. Keisti metodologinį

disertacijos kryptingumą teko dar ir todėl, kad dalis potencialių disertacijos vertintojų išsakė tokią nuostatą: „testo kūrimas nėra mokslas, tai tik techninė procedūra. Juolab kito autoriaus sukurto testo ar klausimyno tarpkultūrinis perkėlimas nėra mokslas“. Dėl abejoingo potencialių ekspertų požiūrio į metodologinius perkėlimo klausimus metodologinį pradą savo disertacijoje teko redukuoti ir M. Dromantui (2008). Taigi dėl siauro požiūrio šalyje buvo (o galbūt kai kur ir tebėra) stabdoma atitinkama metodologinių tyrimų kryptis.

Ryškesnis proveržis klausimynų perkėlimo metodologinės refleksijos srityje sietinas su O. Riklikienės atliktais tyrimais (Riklikienė 2007; Riklikienė, Pukėnas 2007; 2009a; 2009b). Ši tyrėja adaptavo „Slaugos rezultatų klasifikacijos trečiosios versijos anketą“ (*Nursing Outcomes Classification Use Survey* 2004). Išskirtinio dėmesio nusipelnė metodologinės kultūros standartas, kurį O. Riklikienė pademonstruoja adaptuodama minėtą klausimyną. Ji sėkmingai pritaikė daugiapakopio vertimo pirmyn ir atgal techniką, kai pasitelkiama nemažai vertėjų (Jones et al. 2001). Minėta disertacija paradoksaliai buvo apginta biomedicininį mokslų srityje, specializacijoje „slauga“. Iš esmės šis darbas ne tik apie slaugą, bet visų pirma apie klausimyno tarpkultūrinį perkėlimą kaip savarankišką metodologinę ir metodinę problemą. Šiame kontekste norėtusi atkreipti būtent socialinių tyrėjų dėmesį į minėtą originalų mokslo darbą.

IŠVADOS IR APIBENDRINIMAI

1. Tarpkultūrinio palyginimo (kultūrų sankryžos) tyrimai, įskaitant besiremiančius masine apklausa raštu, atlieka svarbų vaidmenį plėtojant fundamentalųjį ir taikomąjį mokslą, aprūpinant socialinę praktiką moksline informacija. Greta tokios tyrimų strategijos kaip metaanalizė tarpkultūrinio palyginimo tyrimai yra bene vienintelė epistemologinė priemonė, padedanti spręsti socialiniams mokslams skausmingą vidutinės aprėpties teorijų problemą. Tarpkultūrinio palyginimo tyrimai leidžia siekti tokių socialinių teorijų pagrindimo, kurios pasižymi: a) aukštesniu abstrakcijos lygiu, universalumu ir platesne galiojimo sritimi; b) empiriniu-eksperimentiniu pagrįstumu.

2. Apklausos instrumentų kalbinė adaptacija ir tarpkultūrinis perkėlimas dabarties socialiniuose moksluose suvokiamas kaip savarankiškas metodologinės pakraipos mokslinių tyrimų objektas. Nepaisant keturių dešimtmečių pastangų ir įdirbio, daugelis metodologinių problemų vis dar lieka iki galo neišspręstos. Kita vertus, yra sukurtos įvairios kalbinės adaptacijos ir perkėlimo kokybės kontrolės technikos, suformuluoti metodologiniai standartai, kurie yra svarbus orientyras tyrėjams.

3. Tyrimai, kurių metu adaptuojami užsienyje sukurti apklausos instrumentai, Lietuvoje įgauna masinį pobūdį ir aptinkami bemaž visose socialinių mokslų srityse. Čia nemažai yra nuveikę slaugos, visuomenės sveikatos specialistai. Nors pirmieji bandymai perkelti Vakarų mokslo erdvėje parengtus klausimynus Lietuvoje prasidėjo dar XX a. 8-ajame dešimtmetyje, vis dėlto tenka konstatuoti, kad mums dar labai stinga tyrimų, kuriuose klausimyno kalbinė adaptacija ir kultūrinis perkėlimas būtų nagrinėjami kaip savarankiška metodologinė problema. Padaromas pavienis proveržis, išsprendžiamas konkretus *ad hoc* uždavinys, apginama disertacija ir procesas prigęsta. Plėtoti atitinkamų tyrimų kryptį šalyje yra svarbu, kadangi kalbama apie savitą, nepakartojamą lietuvių kalbos ir kultūros kontekstą, vadinasi, vien užsienio tyrėjų duomenų ir patirčių čia nepakanka. Atitinkamos krypties metodologinių tyrimų plėtrą stabdo ir tai, kad dalis Lietuvos socialinių tyrėjų bendruomenės narių nei testo ar klausimyno konstravimo, nei juolab tokių instrumentų tarpkultūrinio perkėlimo procedūros nelaiko savarankišku moksliniu tyrimu.

4. Lietuvos socialinių tyrimų praktikoje nuolat pasireiškia kai kurių apklausos instrumentų nekorektiškas metodologinis perkėlimas, pavyzdžiui, tyrimų ataskaitoje nenurodoma, kokia vertimo technika pritaikyta, kartais nepateikiamos esminės psichometrinės perkėlimo instrumento charakteristikos ir pan. Greta trūkumų yra tendencijų, kurios liudija, jog tyrėjų metodologinė kultūra, perkeltiant apklausos instrumentus, vis dėlto auga.

Gauta 2010 09 17

Priimta 2010 10 15

Literatūra

- Adorno, Th. W. et al. 1972. *Positivismusstreit in der Deutschen Soziologie*. Sammlung Luchterhaned.
- Bagdonas, A. 2009. *Mažos šalies vargai dėl proto*. Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/spausdinti?name=straipsnis-6721> (žiūrėta 2010 04 29)
- Bagdonas, A. 2007. *Mokyklos baimės raiška ir jos įveikimo edukaciniai veiksniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Kaunas: KTU.
- Dromantas, M. 2008. *Komandinis darbas Lietuvos organizacijose: diagnostinis aspektas*. Daktaro disertacija. Organizavimo mokslai, vadyba ir administravimas (S189). Lietuvos žemės ūkio universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas.
- Gadonne, V. 1984. *Theorie und Erfahrung in der Psychologischen Forschung*. Tubingen: Mohr-Siebeck.
- Goštautas, A.; Berneris, V.; Jurevičiūtė, E. 1983. „Klausimų metodų (MMPI ir 16AF) standartizavimas paauglių tyrimui“, *Psichologija. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai* 4: 41–46.
- Goštautas, A.; Rugevičius, M. 1979. „Klausimų metodo naudojimas nustatant studentų medikų asmenybės ypatybes“, *Medicina. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai* 17: 80–87.
- Jones, P. S.; Lee, J. W.; Phillips, L. R.; Zhang X. E.; Jaceldo, K. B. 2001. „An adaptation of Brislin’s translation model for cross-cultural research“, *Nursing Research* 50(5): 300–304.
- Kalinauskaitė, R. 2007. *Organizacinis klimatas ir tarpgeneraciniai santykiai: diagnostinis aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05S). Kauno technologijos universitetas.
- Kalinauskaitė, R.; Merkys, G. 2007. A cross-cultural validation of the intergenerational tension questionnaire: the case of Lithuania, *Socialiniai mokslai* 4(58): 83–93.
- Mažeikienė, N. 2001. *Socializacijos ir ugdymo diagnostikos instrumentų kultūrinis perkėlimumas: makiavelizmo ir autoritarizmo matavimo aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (S 07). Šiaulių universitetas.
- Mažeikienė, N.; Merkys, G. 2001. „Makiavelizmo skalės, kaip socializacijos diagnostikos instrumento, transkultūrinio tinkamumo kontrolė“, *Socialiniai mokslai* 3(29): 7–16.
- Mažeikienė, N.; Merkys, G. 2002a. „The role of youth’s authoritarian attitudes measurement investigating the hidden curriculum“, *Socialiniai mokslai* 5(37): 88–96.
- Mažeikienė, N.; Merkys, G. 2000. „Makiavelizmas, kaip psychosocialinis reiškinys ir edukacinės diagnostikos objektas“, *Socialiniai mokslai* 1(22): 62–67.
- Mažeikienė, N.; Merkys, G. 2002b. „Makiavelizmo skalės, kaip ugdymo diagnostikos instrumento, transkultūrinės validacijos patirtis“, *Tiltai* 1(18): 1–10.
- Merkys, G. 1994. „Methodologie und Praxis der Empirischen Erziehungs-wissenschaftlichen Forschung in der Ehemaligen UdSSR“, *Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft* 32: 241–251.
- Merkys, G. 1996. „Eksperimentas socialiniuose ir elgsenos moksluose: metodologinės kontroversijos“, *Filosofija. Sociologija* 1: 19–27.
- Merkys, G. 1997. „Transkulturelle Validat und Kulturspezifitat: Neue Perspektiven empirischer Referenz“, in *Bericht uber den 40. Kongref der deutschen Geellschaft fur Psychologie in Munchen 199*. Göttingen.
- Merkys, G. 1999. „Sprachliche Adaptation und Transkulturelle Validierung der Erhebungsinstrumente: Einige methodologische Erfahrungben aus der Kulturvergleichenden Paedagogisch – Psychologischen Forschung“, *Magist. An International Journal of Psychology and Education* 6: 22–35.
- Merkys, G. D.; Vaitkevičius, S. et al. 2004. *Užsakomųjų tyrimų ataskaitos rengimas: Švietimo ir mokslo ministerijos rekomendacijos tyrėjams*. Kaunas: KTU. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/SMM_Rekomendacijos_tyrejams_050110.doc
- Patzelt, W. J. 1986. *Sozialwissenschaftliche Forschungslogik*. Munchen, Wien: Oldenbourg Verlag.
- Publication Manual of the American Psychological Association*. 2009. 6th ed. Washington DC.

23. Riklikienė, O. 2007. „Tradicinių metodologinių reikalavimų pritaikymas slaugos rezultatų klasifikacijos anketos adaptavimui lietuvių kalbai, kultūrai ir slaugos praktikai“, *Sveikatos mokslai* 17(5): 30–36.
24. Riklikienė, O. 2009a. *Siekiami slaugos rezultatai ir jų praktinis pritaikymas palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninėje*. Daktaro disertacija. Biomedicinos mokslai, slauga (11B). Kauno medicinos universitetas.
25. Riklikienė, O. 2009b. „Klausymynų pritaikymo naujoje kultūroje problematika ir išmoktos pamokos“, in *Tarpdisciplininis diskursas socialiniuose moksluose. 2-oji Socialinių mokslų doktorantų ir jaunųjų mokslininkų konferencija*. KTU: Technologija, 92–98.
26. Riklikienė, O.; Pukėnas, K. 2007. „Slaugos rezultatų klasifikacijos lietuviškosios anketos parengimas ir psichometrinis įvertinimas“, *Medicina* 43(11): 895–902.
27. Merton R. K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
28. *Sociologijos teorijos*. 2005. Sud. V. Leonavičius. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
29. Žydžiūnaitė, V. 2003. *Komandinio darbo kompetencijų edukacinė diagnostika ir jų vystymo, rengiant slaugytojus, pagrindimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Kauno technologijos universitetas.

GEDIMINAS MERKYS, ŽEMYNA PAULIUKAITĖ

Methodological practices of intercultural transfer of survey instruments: Lithuanian case

Summary

The article highlights the role of intercultural comparison in fundamental and applied sciences and in social practice. There is an increase of transcultural comparison research in Lithuania, based on surveys in social sciences and related areas. The authors show that translation and transcultural validation of a questionnaire is an important part of the research. In contemporary social research methodology it is perceived as an independent object of scientific investigation. Efforts of Lithuanian researchers to transfer and adapt questionnaires compiled by foreign researchers are shown. Critically reviewed and evaluated are examples of methodological transfer incorrectness, systematically repeated in Lithuanian social research practice. On the basis of specific studies conducted in Lithuania, it is demonstrated that a superficial attitude towards questionnaire translation and transcultural transfer is potentially leading to scientific errors and bias effects.

Key words: linguistic adaptation of survey instruments, intercultural transfer, intercultural studies